

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

THE INFLUENCE OF TRANSFORMATION PROCESSES ON PARTY SYSTEMS CONFIGURATION OF THE VYSHEGRAD GROUP COUNTRIES

Яцина П.Е.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

Охарактеризовано вплив трансформаційних процесів на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської групи. Зазначено, що у відповідності до транзитологічної парадигми вагомий вплив на розвиток партійних систем мають такі особливості демократичного переходу: 1) початкова точка з якої відбувається рух до демократії; 2) результати «установчих» виборів; 3) моделі переходу від авторитарних режимів до демократії; 4) особливості демократичного транзиту (вертикальна структура демократичного переходу).

Констатовано, що встановлення демократії не є обов'язковим результатом цього процесу, оскільки можливе повернення назад до авторитарного режиму, або перерив у транзиті (гібридні політичні режими). А також акцентовано, що консолідовані демократії можуть також повертатися до авторитарного правління (наприклад, сучасний режим «неліберальної демократії» в Угорщині). Таким чином, з успішним переходом до демократії пов'язують і консолідацію партійної системи, яка характеризується зменшенням партійної фрагментації та електоральної волатильності.

Описано логіку еволюції партійних систем країн Вишеградської групи в умовах демократичного транзиту. Упродовж 1989–2004 рр. такий розвиток відбувався у контексті демократичних переходів у цих країнах. Відповідно 2004 р. (вступ до Євросоюзу) можна умовно вважати роком досягнення консолідованої демократії. Зазначено, що консолідація демократії і консолідація партійних систем процеси взаємопов'язані, оскільки останній є частиною загальної консолідації демократії. Підкреслено, що з 2004 р. до 2010 р. у країнах Вишеградської групи відбувається консолідація партійних систем, формування їх акторного складу та конфігурації. Конфігурацію можна визначити як системи поміркованого плюралізму у двоблоковому вимірі.

Починаючи з 2010 р. можемо говорити про новий період у розвитку партійних систем країн Вишеградської групи, який пов'язаний з появою сильних консервативних партій: «Фідес» (Угорщина), «Право і справедливість» (Польща) та лівої популістської партії «Напряма – Соціал-демократія» (Словаччина).

Акторний склад партійних систем країн Вишеградської групи за результатами останніх парламентських виборів структурований наступним чином: 1) правлячі націонал-консервативні партії (ПіС, «Фідес») / коаліції на основі партій, які базуються на ідеології ліберального консерватизму; 2) опозиційні партії, ідеологією яких можна вважати ліберальний консерватизм, лібералізм, соціальний консерватизм, соціал-демократію; 3) праворадикальні популістські партії: «Конфедерація Свободи та Незалежності» (Польща), «Наша Батьківщина» (Угорщина), «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» (Словаччина), «Свобода і пряма демократія» (Чехія).

Ключові слова: Європейський Союз, Вишеградська група, посткомуністичні трансформації, консолідована демократія, політичні партії, установчі вибори, партійні системи, конфігурація партійних систем.

The impact of transformational processes on the party systems configuration of the Visegrad Group countries is characterized. By the transitological paradigm, the following features of the democratic transition have a significant impact on the development of the party systems: 1) the starting point from which the movement towards democracy takes place; 2) the results of the "constituent" elections; 3) models of transition from authoritarian regimes to democracy; 4) features of democratic transit (vertical structure of democratic transition).

It is stated that the establishment of democracy is not a necessary result of this process, as the return to an authoritarian regime or a break in transit (hybrid political regimes) is possible. It is emphasized that consolidated democracies can also return to authoritarian rule (e.g., the modern regime of "illiberal democracy" in Hungary). Thus, the successful transition to democracy is associated with the party system consolidation, which is characterized by a decrease in party fragmentation and electoral volatility.

The logic of the evolution of the party systems of the Visegrad Group countries in the conditions of democratic transit is characterised. During 1989–2004, such development took place in the context of democratic transitions in these countries. Accordingly, 2004 (accession to the European Union) can be tentatively considered the year of achieving consolidated democracy. It is noted that the processes of consolidation of democracy and consolidation of party systems are interconnected, since the latter is part of the general consolidation of democracy. It is emphasized that from 2004 to 2010, the consolidation of party systems, the formation of their cast and configuration takes place in the Visegrad Group countries. Configuration can be defined as systems of moderate pluralism in the two-block dimension.

Starting from 2010, we can talk about a new period in the development of the party systems of the Visegrad Group countries, which is associated with the emergence of strong conservative parties: "Fidesz" (Hungarian Civic Alliance, Hungary), "Prawo i Sprawiedliwość" ("Law and Justice", Poland) and the left-wing populist party "Smer – Sociálna Demokracia" ("Direction – Social Democracy" (Slovakia).

According to the results of the latest parliamentary elections, the actors of the party systems of the Visegrad Group countries are structured as follows: 1) ruling national conservative parties (Prawo i Sprawiedliwość, Fidesz) / coalitions based on parties with the liberal conservatism ideology basis; 2) opposition parties whose ideology can be considered liberal conservatism, liberalism, social conservatism, social democracy; 3) right-wing radical populist parties: "Konfederacja

Wolność i Niepodległość" ("Confederation Liberty and Independence", Poland), "Mi Hazánk Mozgalom" ("Our Homeland Movement", Hungary), "Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko" ("Kotlebivtsi – Kotleba - People's Party Our Slovakia", Slovakia), "Svoboda a přímá demokracie" ("Freedom and Direct Democracy", Czech Republic).

Key words: European Union, Visegrad Group, post-communist transformations, consolidated democracy, political parties, constituent elections, party systems, configuration of party systems.

Постановка проблеми. В. Лебедюк «Вишеградську групу (також відома як «Вишеградська четвірка» або просто «В4») визначає як ініціативу країн Центральноєвропейського регіону щодо співпраці в низці галузей, що становлять спільний інтерес у межах загальноєвропейської інтеграції. До Вишеградської групи належить Чехія, Угорщина, Польща та Словаччина...» [8]. Вишеградська декларація про співробітництво з метою європейської інтеграції була підписана в угорському місті Вишеград (Високий замок) 15 лютого 1991 р. Президентом Республіки Польща Л. Валенсою, Президентом Чехословацької Республіки В. Гавелом та Прем'єр-міністром Угорської Республіки Й. Анталом.

«Сама назва Вишеградського об'єднання, – підкреслює вчений, – походить від історичної зустрічі 1 листопада 1335 р., коли у вишеградському королівському замку Кароля Роберта угорський, чеський (король Богемії – Іван Люксембург) та польський (Казимир III) правителі на протигагу Австрії ухвалили стратегічне рішення щодо розбудови та регулювання північного торгового шляху, щоб посилити як торгово-економічні зв'язки, так і роль регіону загалом» [8].

Країни Вишеградської групи продемонстрували успішний перехід до консолідованої демократії і у 2004 р. стали країнами Європейського Союзу (ЄС). Членство в ЄС передбачає глибоку трансформацію усіх сфер життєдіяльності суспільства відповідно до встановлених критеріїв і вимог. Кардинальні зміни відбулися упродовж 1989–2004 рр. і у партійних системах вказаних країн. Подальшого аналізу і вивчення потребують трансформації партійних систем В 4 і після встановлення демократичних режимів у контексті сучасних трендів розвитку політичних партій і партійних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. порушена нами проблематика у рамках вітчизняного політологічного дискурсу частково характеризувалась у монографіях таких вітчизняних дослідників: А. Ключковича «Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій» [4], В. Кольцова «Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи» [5], А. Романюка, В. Литвина «Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи» [15], колективній монографії ужгородських дослідників «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки:

досвід для України» [11]. А також окремі аспекти вказаної проблематики проаналізовані у низці наукових статей вітчизняних та зарубіжних дослідників: К. фон Бейме [1], С. Вонсовича [2], Г. Зеленько [3], Ю. Остапця [12; 13; 14], О. Романюка [16; 17; 18], Г. Шипунова [19], Ф. Шміттєра [20], Д. Растоу [21].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу політологічного наукового середовища (як зарубіжного, так і вітчизняного) до партогенезу, проблематика особливостей розвитку партійних систем країн Вишеградської групи на сучасному етапі потребує більш ґрунтовного вивчення, особливо у контексті перспектив розвитку партій і партійних систем у контексті трендів світового та європейського партієтворення.

Формування цілей статті (постановка завдань). Мета статті – охарактеризувати вплив трансформаційних процесів на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської четвірки. Досягнення мети потребує виконання таких завдань: 1) охарактеризувати теоретико-методологічні підходи до вивчення трансформаційних процесів у посткомуністичних країнах; 2) окреслити та дослідити логіку розвитку партійних систем у країнах Вишеградської групи у контексті демократичних переходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості демократичних переходів вивчаються транзитологією – одним із напрямків політичної науки, який досліджує переходи до демократії. Фундатором транзитології вважають американського вченого Д. Растоу, який у статті «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» [21] оприлюднив головні постулати нової теоретичної парадигми. Саме назва цієї статті (англійською: «Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model») і дала назву новому напрямку політичної науки.

На протигагу детерміністським теоріям, які пов'язують перехід до демократії з наявністю низки об'єктивних чинників (рівень економічного розвитку, відповідна соціальна структура тощо), Д. Растоу зазначав, що «для демократизації не потрібен якийсь мінімальний рівень економічного розвитку та соціальної диференціації» [21]. Єдиною попередньою умовою розробки своєї динамічної моделі він визначив «наявність національної єдності» [18, с. 6], що «означає лише те, що значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів чи робити уявних застережень стосовно того, до якої політичної спільноти вони належать» [21].

Вітчизняний дослідник С. Вонсович зазначає: «специфіка логіки у транзитології з її альтернативною парадигмою демократизації, що виникла в 1980-х рр., полягала в тому, що в її основі лежали дослідження демократичних переходів в Південній Європі та Латинській Америці. Таким чином починаючи з новаторських робіт Г. О'Доннелла, Ф. Шміттєра, А. Пшеворські та ін., формується нова теоретична модель демократизації «без передумов» із припущеннями, очікуваннями і сподіваннями не на структури, а на акторів, які обирають незалежно від наявності структурних («об'єктивних») умов ті або інші стратегії виходу з авторитаризму (в тому числі за допомогою «пакту» між ворогуючими сторонами). Це фактично основний вектор емпіричної та теоретичної літератури кінця 1980-х і початку 1990-х рр., який прогнозував лінійний «перехід до демократії» в посткомуністичних і пострадянських країнах» [2, с. 6].

Як зазначає О. Романюк, «праця Д. Растоу виявилася вельми актуальною, бо тільки на чотири роки випередила початок нової, «третьої» (за С. Гантінгтоном) хвилі глобального процесу демократизації. Розпочавшись з «революції червоних гвоздик» у Португалії (1974 р.), вона прокотилася Південною Європою (Греція, Іспанія), Латинською Америкою (Уругвай, Аргентина, Бразилія, Перу), Західною Азією (Туреччина) та Далекому Сходу (Філіппіни, Південна Корея, Тайвань), а потім накрила собою Східну Європу» [17, с. 4].

Відповідно до теорії Д. Растоу перехід до демократії відбувається упродовж трьох фаз: підготовчої, фази прийняття рішень та фази звикання [21]. Дещо інші назви їм дали Г. О'Доннел та Ф. Шміттер: лібералізації, демократизації та соціалізації [20].

«Особливістю нового методологічного підходу, зазначає О. Романюк, було те, що головна увага зверталася не на структурні (як в теорії модернізації), а на процедурні чинники, пов'язані з діяльністю провідних політичних сил суспільства, з їх здатністю виконати низку послідовних процедур, необхідних для інституціалізації демократичних відносин. Переходи до демократії було презентовано як процес послідовної інституціалізації політичних змін [17, с. 4–5]. У даному контексті «лібералізація за своїм змістом є інституціалізацією громадянських свобод без трансформації владного апарату, який залишається спроможним контролювати ситуацію, демократизація є інституціалізацією демократичного механізму влади, а соціалізація є інституціалізацією демократичної політичної поведінки» [17, с. 5].

Але вказана схема не завжди спрацювала при дослідженні транзитних процесів у країнах Центральної Європи. Крах комуністичних режимів в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. з одного боку збагатив емпіричну базу досліджень демократичних переходів, а з іншого, поставив чітке

питання про переосмислення теоретико-методологічного інструментарію дослідження суспільно-політичних трансформацій у посткомуністичних країнах. Як результат з'являється низка праць науковців у яких вони констатують кризу транзитології. Таким чином констатує А. Ключкович «демократичні перетворення в країнах Центральної і Східної Європи зумовили методологічну дилему в контексті розвитку транзитології – застосовувати до вивчення демократизаційних процесів у посткомуністичних країнах ті моделі, які були розроблені на основі досвіду демократичних переходів у країнах Південної Європи та Латинської Америки, або створювати новий методологічний інструментарій у контексті вивчення посткомуністичних транзитів» [4, с. 13–14].

Слід акцентувати на тому, що встановлення демократії (консолідація) не є обов'язковим результатом цього процесу, оскільки можливе повернення назад до авторитарного режиму, або перерив у транзиті (гібридні політичні режими), це, по-перше. Наприклад, «у словацькому випадку складність застосування «класичної» схеми «лібералізація – демократизація – консолідація» обумовлена порушенням послідовності переходу через нерозмежованість (паралельність) фаз лібералізації та демократизації, а також нетривале функціонування гібридного політичного режиму, що спричинило зигзагоподібність (нелінійність) траєкторії транзиту» [4, с. 15]. В той же час демократичні переходи у Польщі, Угорщині та Чехії можна пояснити через вказану трьохстадійну схему.

І, по-друге, консолідовані демократії можуть також повертатися до авторитарного правління (наприклад, сучасний режим «неліберальної демократії» в Угорщині). Йдеться про невизначений результат демократичного транзиту [19].

У відповідності до концепту транзитології важливими для аналізу демократичного переходу є початкова точка з якої відбувається рух до демократії (може бути авторитарний або тоталітарний режим), результати «установчих» виборів, шляхи переходу від авторитарних режимів до демократії та особливості демократичного транзиту (вертикальна структура демократичного переходу). Усе вказане вище має вагомий вплив і на еволюцію партійних систем.

Відправним пунктом перехідного процесу у країнах В 4 є авторитарний режим «реального соціалізму» та соціальні умови, які сприяли його виникненню. «Установчі вибори в транзитологічній парадигмі, зазначає А. Романюк, є головною умовою переходу до демократії, першим циклом вільних виборів після відмови від авторитарного режиму. Концепція установчих виборів розроблена у контексті ідеалтипової моделі демократизації через «пакт» головних політичних акторів» [15, с. 277]. У процесі демократичних переходів,

в тому числі і в посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи установчі вибори відіграють трояку роль: «1) інституційну – встановлюють систему політичних інститутів, у межах яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих або переходу до нових недемократичних форм правління» [9, с. 363].

В концепції Ф. Шміттєра представлено чотири можливі варіанти переходів від авторитаризму до демократії. «По-перше, на основі угоди (пакту), коли різні об'єднання еліт досягають багатостороннього компромісу. По-друге, внаслідок «нав'язування», коли еліта в односторонньому порядку ефективно використовує силовий ресурс для здійснення змін режиму, навіть всупереч опору осіб, які безпосередньо перебувають при владі. По-третє, шляхом реформ, коли відбувається консолідація мас, які домагаються компромісного варіанту, не вдаючись до насильства. По-четверте, в результаті революції, коли маси шляхом збройного повстання здатні повалити диктатуру» [20].

Що торкається особливостей демократичного транзиту, то в даному випадку йдеться про те яким він є з точки зору вертикальної структуризації. У науковій розвідці «Транзитологія як галузь наукових студій» О. Романюк виокремлює такі моделі вертикальної структури демократичних переходів: «1) Модель одинарного переходу (Д. Рас-тоу, 1970 р.): перехід до політичної демократії; 2) Модель подвійного переходу (А. Пшеворський, 2000 р.): перехід до політичної демократії, перехід до ринкової економіки; 3) Модель потрійного переходу (К. Оффе, 1991): перехід до політичної демократії, перехід до ринкової економіки, перехід до національної державності; 4) Модель четвертого переходу (Т. Кузьо, 2001): перехід до політичної демократії, перехід до ринкової економіки, перехід до національної державності, формування політичної нації [18, с. 215]. Зазначимо, що чим більше завдань вирішується у процесі демократичного транзиту (наприклад модель четвертого переходу), тим складніше відбуваються демократичні перетворення.

Вивчаючи транзитні процеси у країнах ЦСЄ, німецькі політологи В. Меркель і К. фон Бейме запропонували модель аналізу демократичної консолідації, яка включає чотири рівні (цитуються за монографією А. Ключковича): 1) конституційна консолідація, яка передбачає встановлення демократичного конституційного ладу, закріплення демократичних державно-владних інститутів і правил взаємодії; 2) консолідація партійної системи та системи представництва груп інтересів;

3) консолідація діяльності неформальних політичних суб'єктів, які інтегровані в демократичну систему і діють в межах встановлених демократичних «правил гри»; 4) консолідація громадянського суспільства, яка тісно пов'язана з закріпленням у суспільстві демократичних цінностей і моделей поведінки, з формуванням громадянської політичної культури» [4, с. 30–31].

Таким чином, партійна консолідація є як однією з умов консолідації демократії, так і чинником, який сприяє успішній демократичній трансформації. «Відповідно до логіки демократичного транзиту, – вважає Ю. Остапєць, – партійна система на кожному з його етапів має свою конфігурацію, а на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі партії і опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в рамках правлячої партії і опозиції. На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи. Відповідно, на етапі консолідації, відбувається остаточне формування конфігурації і акторного складу партійної системи» [11, с. 6–7].

Отже, з успішним переходом до демократії пов'язують і консолідацію партійної системи, яка характеризується зменшенням партійної фрагментації (вимірюється індексом ефективної кількості партій) та електоральної волатильності (вимірюється індексом Педерсена). В той же час підкреслимо, що конфігурація та акторний склад партійних систем у подальшому змінюється під впливом низки як об'єктивних так і суб'єктивних чинників.

«Вагомим, – продовжує свою думку Ю. Остапєць, – є вплив на еволюцію партійних систем в умовах трансформації об'єктивного процесу розвитку партійних структур у сучасному світі. Йдеться про історичні етапи інституціалізації політичних партій: 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові політичні партії; 4) всеохоплюючі політичні партії; 5) картельні політичні партії, партії «нової хвилі» (партії постматеріальних цінностей)» [11, с. 6–8]. А нині ми можемо констатувати нові тренди у розвитку партійного будівництва, які пов'язані з процесом глобалізації та діджиталізації (у даному випадку йдеться про утворення мережових партій). Отже, політичні партії в сучасних державах (в тому числі і в країнах Вишеградської групи) функціонують на принципах, притаманних картельним партіям, партіям «нової політики», мережовим партіям.

В. Лебедюк підкреслює, що «процес інституціалізації політичних партій у посткомуністичних суспільствах відбувається під впливом наступних

чинників. По-перше, партії вимушені звертатися до широкого кола виборців. По-друге, партії не прагнуть до збільшення кількості своїх членів, оскільки їх фінансові ресурси від цього не залежать, а при меншій чисельності членів скорочується ймовірність потенційно міцних викликів існуючому партійному керівництву. По-третє, деполітизовані громадяни посткомуністичних країн не виявляють особливої схильності до ідентифікації з ідеологіями і партійними символами, вони скоріше надають перевагу сильним особистостям. Тому найбільші шанси в посткомуністичній політиці мають універсальні партії, де партійне керівництво грає домінуючу роль, а партійна організація – другорядну. По-четверте, змінюється якісний склад політичних партій у країнах ЦСЄ: а) зростає частка людей старшого покоління; б) мотивація молоді, яка вступає до партій, здебільшого набуває відверто кар'єрного характеру; в) ставлення до політичної партії стає все менш ідеологізованим і більш інструментальним» [7].

Досліджуючи трансформацію партійних систем у посткомуністичних країнах, науковці виокремлюють низку чинників, серед яких можна акцентувати на таких: 1) характер трансформаційного конфлікту; 2) наявність / відсутність історичних партій; 3) вплив політичних інститутів (залежить перш за все від форми правління та виборчої системи); 4) наявність / відсутність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму; 5) вплив соціально-політичних поділів [4; 11; 15].

Серед вказаних чинників слід зосередитись на виокремленні соціально-політичних розмежувань, які відповідно до концепту С. Роккана та С. Ліпсета обумовлюють акторний склад і розвиток партійних систем у країнах Західної Європи (на основі їхнього аналізу вченими зроблені висновки). Для країн Центральної Європи такий вплив був дещо іншим і мав свої особливості. На думку Г. Зеленько «у країнах Вишеградської групи слід розрізняти лінії соціально-політичних розмежувань, які склалися історично і ті, які з'явилися у процесі демократичного транзиту, а також до них слід додати ще соціально-політичні розмежування, які зумовлені впливом екзогенних факторів [3, с. 28]. Йдеться про особливості формування відносин всередині ЄС (повноваження органів ЄС, розподіл фінансів, міграційні процеси та інше). До усталених (історично сформованих) ліній розмежувань відносимо ті, які обумовлені етнонаціональним складом населення, релігійно-конфесійним фактором, економічними процесами.

«Розвиток сучасних партійних систем у Центрально-Східній Європі, на думку А. Романюка і В. Литвина, зумовлені трьома переломними моментами поставторитарної та демократичної історії партій: колапсами авторитарних режимів, наслідками перших/установчих виборів, осо-

бливостями євроінтеграційних процесів. Ключовими / спільними ознаками партійних систем у регіоні є такі: мінливість та фрагментарність; слабкість партійно-ідеологічної ідентифікації електорату; популізм; низький рівень інституціалізації та довіри до партій [15, с. 368].

Однією з особливостей формування партійних систем країн Вишеградської групи було те, що перші політичні партії не відображали чинні соціально-політичні поділи, а поставали як універсальні / всеохоплюючі, оскільки намагалися представляти усі верстви суспільства. Опозиційні сили при цьому називали «форумами», «рухами», «фронтами»: «Громадянський форум» (Чехія), Угорський демократичний форум, «Солідарність» (Польща), «Громадськість проти насильства», «Громадянський демократичний союз» (Словаччина). І тільки дещо пізніше політичні партії почали займати свої «електоральні ніші» та «професіоналізуватись», створюючи власні ідеологічні та політичні профілі.

На початковій стадії транзиту А. Романюк пропонує таку типологізацію політичних партій і рухів у країнах ЦСЄ: 1) «нові політичні партії-рухи», які виникли спонтанно в умовах кризи авторитарних режимів; 2) клієнтелістські партії в яких домінували неформальні мережі, очолювані харизматичними лідерами (Рух за демократичну Словаччину); 3) історичні партії, які були відновленими політичними силами міжвоєнного періоду (Чеська соціал-демократична партія, Чехословацька народна партія, Незалежна партія дрібних землевласників Угорщини). В середовищі історичних партій можна виділити чотири типи організацій: соціал-демократичні, християнсько-демократичні, аграрні, націоналістичні; 4) посткомуністичні партії, які в умовах «реального соціалізму» діяли як формально незалежні партії, але після 1988–1991 рр. перетворилися в оновлені партії (Соціал-демократія Республіки Польща, Польська селянська партія, Угорська соціалістична партія); 5) неререформовані / частково реформовані комуністичні партії (Комуністична партія Чехії і Моравії, Комуністична партія Словаччини); 6) протестні / антисистемні партії, які сформувалися задля заперечення принципів діючих партій і демократичних режимів (Партія угорської справедливості та життя, «Самооборона Республіки Польща») [15, с. 362–363].

На основі вищесказаного можна побудувати порівняльну таблицю особливостей трансформаційних процесів у країнах Вишеградської групи на початковому етапі (див. Таблицю 1).

«Для виявлення причин розмаїття конфігурацій партійних систем у східноєвропейських посткомуністичних країнах, зазначає О. Нікогосян, необхідно проаналізувати типи комуністичних режимів у цих країнах» [10]. У статті «Політичні партії

Характеристика вихідних умов демократичного транзиту у країнах Вишеградської групи

	Угорщина	Польща	Чехія	Словаччина
Вихідна точка транзиту	Авторитарний режим	Авторитарний режим	Авторитарний режим	Авторитарний режим
Політична єдність авторитарного режиму	Низька	Низька	Висока	Висока
Ініціатори радикальних реформ	Помірковане крило комуністичної партії	Помірковане крило комуністичної партії	Суспільно-політичні рухи	Суспільно-політичні рухи
Установчі вибори	1989 р., змішана виб. сист.	1990 р., перехідна виб. сист.	1990 р., змішана виб. сист.	1990 р., змішана виб. сист.
Форми переходу	Пактовий	Пактовий	Реформістський	Реформістський
Модель вертикальної структури дем. переходу	Подвійний перехід	Подвійний перехід	Подвійний перехід	Потрійний перехід
Система правління	Парламентська республіка	Напівпрезид. республіка	Парламентська республіка	Парламентська республіка
Наявність історичних партій	+	+	+	+
Характеристика країни за етнічними складом населення	гомогенна країна (83,7 % угорці)	гомогенна країна (97,1 % поляки)	гетерогенна країна (63,7 % чехи)	гомогенна країна (80,7 % словаки)
Форма державного устрою	унітарна держава	унітарна держава	до 1992 р. федерація, а потім унітарна держава	до 1992 р. федерація, а потім унітарна держава

Джерело: побудовано автором підставі [4; 5; 11; 15]

Центральної і Східної Європи в процесі демократизації суспільства» авторка використовує відому класифікацією східноєвропейських комуністичних режимів Г. Кітчелта і К. Оффе, вважаючи, що тип комуністичного режиму обумовлює у процесі транзиту конфігурацію і акторний склад партійних систем. «Перший тип – це патримоніальний комунізм, що існував у Болгарії і Румунії. Для другого типу – комунізму «національного консенсусу», що склався в Угорщині, Польщі, Словаччині – також характерні патронаж, клієнтелізм і корупція. Однак поширення цих явищ було не таким широким, як у режимах першого типу, а рівень раціоналізації владних відносин був вищий. Політичний розвиток цього періоду відзначено авторитарними рисами та відсутністю розвиненого комуністичного руху. Перехід до нового режиму здійснювався шляхом електорального змагання. Важливу роль у цьому процесі зіграли міжелітні домовленості (пакти). Третій тип – раціонально-бюрократичні режими, що існували в Чехословаччині та Німецькій Демократичній Республіці. Політичний розвиток у досоціалістичний період характеризувався наявністю демократичних традицій і впливових комуністичних сил; економічний розвиток – екстенсивною індустріалізацією та незначним за розміром аграрним сектором. Перехід до нового порядку відбувся в результаті заміщення «старої» еліти і капітуляції колишнього режиму [10].

Логіку еволюції партійних систем країн Вишеградської четвірки в умовах демократичного транзиту можна передати наступним чином. Упродовж 1989–2004 рр. такий розвиток відбувався у контексті демократичних переходів у цих країнах. Відповідно 2004 р. (вступ до ЄС) можна умовно вважати роком досягнення консолідованої демократії. Зазначимо, що консолідація демократії і консолідація партійних систем процеси взаємопов'язані, оскільки останній є частиною загальної консолідації демократії. До чинників, які найбільш істотно впливають на процес консолідації партійних систем, О. Нікогосян відносить інституційні: «1) інституційна спадщина авторитарного режиму, насамперед: а) інституційні традиції і норми; б) так звані партії-спадкоємниці, що перейняли ідеологічні позиції цих режимів і їхні організаційні ресурси; в) партії сформовані на базі масових демократичних рухів; 2) інституційний склад нових демократій, до якого включають: а) форму правління; б) формат виборчої системи; в) політико-правове закріплення меж національної держави» [10].

У цей період основою формування партійних систем країн Вишеградської групи стали:

1) Партії, які «вийшли» із політичної системи «реального соціалізму» і адаптувалися до нових політичних реалій: Чехія (Комуністична партія Чехії та Моравії), Польща (Союз демократичних лівих сил), Угорщина (Угорська соціалістична

партія), Словаччина (Комуністична партія Словаччини, Партія демократичної лівиці).

2) «Історичні» партії, які існували у міжвоєнний досоціалістичний період: Чехія (Соціал-демократична партія Чехословаччини), Польща (Польська селянська партія, Соціал-демократія Республіки Польща), Угорщина (Незалежна партія дрібних господарів, Християнсько-демократична партія, Соціал-демократична партія Угорщини), Словаччина (Словацька національна партія, Соціал-демократична партія Словаччини, Демократична партія);

3) Партії, які сформувалися з антикомуністичної опозиції: Чехія (Громадянсько-демократична партія), Польща («Солідарність»), Угорщина (Угорський демократичний форум), Словаччина (Громадськість проти насилля);

4) Нові партії, які виникли у процесі демократизації: Чехія (Республіканська партія Чехословаччини, Християнсько-демократична партія); Польща (Самооборона Республіки Польща), Угорщина (Союз вільних демократів, Союз молодих демократів / «Фідес»), Словаччина (Партія зелених Словаччини, Християнсько-демократичний рух, Угорський християнсько-демократичний рух та інші).

Характерними особливостями партієтворення у країнах Вишеградської групи у вказаний період були наступні: 1) інституціалізація відносин «влада – опозиція» за результатами установчих виборів та наступних за ними парламентських виборів (політичні партії визнали легітиміацію влади за результатами електорального вибору громадян); 2) розпад політичних партій, утворених з антикомуністичної опозиції (наприклад, у Польщі «Солідарність» розпалася на «Парламентську громадянську партію» та «Громадянський рух за демократичну дію»); 3) утворення політичних партій, які в майбутньому стануть основою партійних систем: у Польщі «Громадянська платформа» (2001), «Право і справедливість» (2001); у Словаччині «Рух за демократичну Словаччину» (1991), «Напрямок – Соціал-демократія» (1999); в Угорщині: «Фідес» (1988), Угорська соціалістична партія (1989); у Чехії: Громадянська демократична партія (1991), Чеська соціал-демократична партія (1990), Комуністична партія Чехії та Моравії (1990); 4) актуальними для партієтворення на початку транзиту були такі лінії соціально-політичних розмежувань: а) дихотомія конкуренції колишніх правлячих комуністичних партій та опозиції, об'єднаної в організації типу рухів. Після установчих виборів, які переважно мали формат плебісциту і на яких перемогу здобула опозиція, вказаний формат протистояння втратив актуальність. Натомість з'явилися нові розмежування – противників і прихильників економічних реформ та прихильників і противників євроінтеграції.

З 2004 р. і до 2010 р. у країнах Вишеградської групи відбувається консолідація партійних систем,

формування їх акторного складу та конфігурації в умовах демократичного політичного режиму. У цей період зміцнюється інституційна основа функціонування партійних систем за рахунок внесення змін / прийняття нових законів про вибори та політичні партії (Чехія, Словаччина, Польща). У вказаний період конфігурації партійних систем можна типологізувати як системи поміркованого плюралізму у двоблоковому вимірі.

Починаючи з 2010 р. (перемога В. Орбана на парламентських виборах) ми можемо говорити про новий період у розвитку партійних систем країн Вишеградської групи, який пов'язаний з появою сильних консервативних партій: «Фідес» (Угорщина), «Право і справедливість» (Польща) та лівої популістської партії «Напрямок – Соціал-демократія» (Словаччина). Вказані партії у цей час починають ставити під сумнів ліберально-демократичну модель розвитку, що стало результатом втоми суспільств країн В 4 від тривалого періоду соціальних та економічних реформ.

Угорщина. Парламентські вибори в Угорщині у квітні 2010 р. завершилися рішучою перемогою коаліції партії «Фідес» з невеликою Християнською демократичною народною партією, котра здобула 52% голосів виборців і 263 з 368 місць у Державних Зборах, що становило 68% депутатських місць. Зазначимо, що партія «Фідес» була заснована в 1988 р. як ліберальна антикомуністична організація. Однак у 1994 р. її лідер В. Орбан змінив курс партії у бік націоналізму і консерватизму, а пізніше «Фідес» вийшла з Ліберального Інтернаціоналу» [11; 13].

Новий угорський уряд прийняв «Програму національної єдності», яка поєднувала національно-консервативні ідеї, соціальний консерватизм, антикомунізм і неоліберальні методи управління. Це, так званий, новий суспільний договір, який базується на п'яти скрепах: робота, дім, сім'я, здоров'я і порядок. Як результат в Угорщині розпочалась трансформація демократичного режиму в електоральний авторитаризм, яка успішно завершилася черговою перемогою блоку «Фідес»/ХДНП на парламентських виборах 2022 р., здобувши при цьому дві третини депутатських місць (четвертий раз поспіль з 2010 р.). 15 вересня 2022 р. депутати Європарламенту підтримали резолюцію про те, що країна під керівництвом В. Орбана стала «гібридним режимом виборчої автократії», посиляючись на ерозію демократії, основних прав і верховенства закону [6].

Польща. У Польщі відхід від ліберально-демократичних цінностей пов'язують з політикою партії «Право і справедливість» (PiS), утвореної у 2001 р. братами Лехом та Ярославом Качинськими. У минулому вони були соратниками Л. Валенси і частиною молодого покоління учасників руху «Солідарність» в 1980 р. «Право

і справедливості» стала однією з партій-приємиць Виборчої акції «Солідарність». Новий консерватизм ПіС починає відігравати значиму роль у суспільно-політичному житті Польщі після парламентських виборів 2005 р., коли партія отримала меншість у парламенті, а потім сформувала коаліційний уряд, об'єднавшись з національною Лігою польських сімей і соціал-популістською партією «Самооборона» [11, с. 67–78].

Остаточо домінуючий вплив у польському суспільстві ПіС отримала за результатами парламентських виборів 2015 р. Як і «Фідес», ПіС здобула абсолютну більшість місць у парламенті (37,5% і 233 парламентських місць). Відмітимо, що політичні пріоритети ПіС схожі з тими, які у своїй політиці використовує керівництво «Фідес». Обидві партії зацікавлені в посиленні виконавчої влади, державного контролю над судовою владою, однорідності польського і угорського суспільства. Також «В. Орбан і Я. Качинський заявили про початок «культурної революції» у ЄС як альтернативи ліберальній моделі розвитку, котра нав'язується Євросоюзом» [11].

Словаччина. У Словаччині з 2006 р. і до 2020 р. домінуючою партією була партія «Напряма – Соціал-демократія» («Н – СД»). У 2016 р. вона перемогла на парламентських виборах (22,8% голосів і 32,6% парламентських місць) і сформувала коаліцію зі Словацькою національною партією та партією «Міст», яка представляє угорську національну меншину [4; 14]. Не дивлячись на різну ідеологічну орієнтацію, політичні пріоритети «Н – СД», «Фідес» і ПіС схожі між собою: питання законності і порядку, зміцнення держави шляхом створення об'єднаної національної доктрини тощо. Ідеологічні постулати консерватизму стали помітними в партії «Н – СД» напередодні парламентськими виборами 2016 р., коли вона використовувала анти-іммігрантську риторику у контексті міграційної кризи біженців 2015–2016 рр.

Чехія. У Чехії рух у бік національного консерватизму менш помітний у порівнянні з іншими країнами Вишеградської групи, а партії на зразок ПіС і «Фідес» відсутні. Такий поворот у державній політиці був пов'язаний з перемогою на парламентських виборах 2017 р. партії «Акція незалежних громадян 2011» («АНО 2011»), лідер якої А. Бібаш є прихильником національно-консервативної політики, яку проводять ПіС і «Фідес». Його авторитарні методи і погляди вказують на близькість «АНО 2011» до цих партій. Крім того його партія побудована на принципах «бізнес-підприємства», де панує авторитарний стиль керівництва. Але така трансформація політичної системи Чехії завершилася після того, як на парламентських виборах 2021 р. партія «АНО 2011» не змогла здобути перемогу [13].

Після 2010 р. до чинників впливу на трансформацію партійних систем країн Вишеградської

групи відносимо такі: 1) світова фінансова криза 2008–2009 рр. (зростання рейтингу та впливовості консервативних партій, звинувачення носіїв неоліберальної ідеології у фінансовій кризі); 2) протистояння «мейнстримних» і антисистемних партій / партій «нової політики»; 3) загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій із розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури; 4) виникнення нових видів соціально-політичних розмежувань, наслідком яких була поява нових типів партій: «зелених», праворадикальних; 5) віртуалізація політики і поява мережевих / діджитал-партій; 6) зміна характеру соціально-політичних поділів, коли нові суспільні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, а є більш локалізованими й фрагментованими. Відтак вони продукують появу короточасних партійних проєктів, які існують упродовж одного-двох електоральних циклів; 7) інструментальний характер відносин «партія – громадянин», наслідком чого є скорочення членської бази партій та високий рівень партійної мобільності тощо [12; 13; 14]. А починаючи з лютого 2022 р. додається ще один чинник – російсько-українська війна, яка також структурує поведінку політичної еліти та громадян країн Європейського Союзу, в тому числі і їх електоральний вибір [3]. Нові тенденції у розвитку партійних систем країн В 4 можна простежити за результатами останніх парламентських виборів (див. Таблицю 2).

Отже, результати останніх парламентських виборів у країнах В 4 дозволяють простежити вплив вказаних вище чинників на акторний склад та конфігурацію партійних систем, ідеологічні характеристики партій. Акторний склад партійних систем країн Вишеградської групи відображає ідеологічні характеристики партійних систем і є таким: 1) правлячі націонал-консервативні партії (ПіС, «Фідес») / коаліції на основі партій, які базуються на ідеології ліберального консерватизму; 2) опозиційні партії, ідеологією яких можна вважати ліберальний консерватизм, лібералізм, соціальний консерватизм, соціал-демократія; 3) праворадикальні популістські партії: «Конфедерація Свободи та Незалежності» (Польща), «Наша Батьківщина» (Угорщина), «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» (Словаччина), «Свобода і пряма демократія» (Чехія).

Висновки та перспективи наукових розвідок у цьому напрямі. За результатами проведеного дослідження констатовано, що у відповідності до транзитологічної парадигми вагомий вплив на розвиток партійних систем мають такі особливості демократичного переходу: 1) початкова

Таблиця 2

Результати останніх парламентських виборів у країнах Вишеградської групи (2019–2022 рр.)

	Польща (2019)	Угорщина (2022)	Словаччина (2020)	Чехія (2021)
Переможець виборів / урядова коаліція	ПіС (монобільшість, націонал-консерватизм)	Виборчий блок «ФІДЕС» / ХДНП (монобільшість, націонал-консерватизм)	«Звичайні люди і незалежні особистості» / «Ми – сім'я», «Свобода і солідарність», «За людей» (консерватизм, популізм)	Виборча коаліція «Разом» (ліберальний консерватизм)
Опозиційні партії в парламенті	«Громадянська коаліція» (ліберальний консерватизм)	Об'єднана опозиція «В єдності за Угорщину» (соціальний лібералізм)	«Напря́м – Соціал-демократія» (соціал-демократія, популізм)	«Акція незадоволених громадян 2011» (лібералізм, популізм)
Праворадикальні, популістські партії в парламенті	«Польська коаліція», «Конфедерація Свободи та Незалежності»	«Наша Батьківщина»	«Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина»	«Свобода і пряма демократія»

Джерело: побудовано автором на підставі [12; 13; 14]

точка з якої відбувається рух до демократії; 2) результати «установчих» виборів; 3) моделі переходу від авторитарних режимів до демократії; 4) особливості демократичного транзиту (вертикальна структура демократичного переходу).

Логіка еволюції партійних систем країн Вишеградської четвірки в умовах демократичного транзиту є наступною. Упродовж 1989–2004 рр. такий розвиток відбувався у контексті демократичних переходів у цих країнах. З 2004 р. до 2010 р. відбувається консолідація партійних систем, формування їх акторного складу та конфігурації. Конфігурацію можна визначити як системи поміркованого плюралізму у двоблоковому вимірі.

Починаючи з 2010 р. можна говорити про новий період у розвитку партійних систем країн Вишеградської групи, який пов'язаний з появою

сильних консервативних партій: «Фідес» (Угорщина), «Право і справедливість» (Польща) та лівої популістської партії «Напря́м – Соціал-демократія» (Словаччина). Акторний склад партійних систем країн Вишеградської групи за результатами останніх парламентських виборів структурований наступним чином: 1) правлячі націонал-консервативні партії (ПіС, «Фідес») / коаліції на основі партій, які базуються на ідеології ліберального консерватизму; 2) опозиційні партії, ідеологією яких можна вважати ліберальний консерватизм, лібералізм, соціальний консерватизм, соціал-демократію; 3) праворадикальні популістські партії: «Конфедерація Свободи та Незалежності» (Польща), «Наша Батьківщина» (Угорщина), «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» (Словаччина), «Свобода і пряма демократія» (Чехія).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Бейме К. Політичні теорії сучасності. К.: СтилоС, 2008. 398 с.
- Вонсович С. Долання кризи та вектори розвитку. *Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2021. Випуск 30. С. 5–13.
- Зеленько Г. Фактори розмежування політичних сил у країнах Вишеградської групи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. № 3 (89). С. 25–43.
- Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій: монографія. Ужгород: АУТОДОР – ШАРК, 2019. 416 с.
- Кольцов В. Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи: монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2018. 524 с.
- Кудрін Ф. Європарламент постановив, що Угорщина більше не може називатись демократією. URL: <https://tyzhden.ua/News/255696> (17.10.2022).
- Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле і сьогодення. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 60–70.
- Лебедюк В. Вишеградська четвірка: від ідеї до успішного проєкту. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/8333/1/%D0%9B%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення 10.06.2023).

9. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 135. С. 362–367.
10. Нікогосян О. Політичні партії Центральної і Східної Європи в процесі демократизації суспільства. URL: <file:///D:/Downloads/3267-Article%20Text-6745-1-10-20150703.pdf> (дата звернення 16.07.2023).
11. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія. Серія «Studia Regionalistica». № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.
12. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.
13. Остапець Ю., Мартинкович М. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 82–93.
14. Остапець Ю., Копинець Ю., Остапець І. Протистояння «мейнстримних партій» та партій «нової політики» у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року. *Політікус*. 2022. Випуск 3. С. 90–100.
15. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
16. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С. 35–50.
17. Романюк О. «Кінець транзитології чи криза її первинної моделі?». *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 3–15.
18. Романюк О. Транзитологія як галузь наукових студій. *Сучасне суспільство*. Випуск 2 (16). С. 208–220.
19. Шипунов Г. Концептуальні засади транзитологічної парадигми. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2012. С. 103–114.
20. O'Donnell G., P. Schmitter. *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. 81 p.
21. Rustow D. Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model. *Comparative Politics*. 1970. Volume 2. № 3. P. 337–363.